

TUR147 TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

(10. HAFTA)

ÜNSÜZ TÜREMESİ

Türkçede ve dünya dillerinde görülen önemli ses olaylarından birisi de ünsüz türemesidir. Ünsüz türemesi sözcüğün aslında bulunmayan bir sesin çeşitli seslik nedenden ötürü eklenmesi olayıdır. Sözcüğün başında, ortasında ve sonunda ortaya çıkabilir.

Ön seste ünsüz türemesi

ET. ur>vur, örgüç>hörgüç, öyük>höyük, ut->yut-, Far. a:veng> hevenk, ıgaç>yıgaç "ağaç", idiz>yitiz "yüksek, yüce", ip>yip vb.

- Anadolu ağızlarında kelime başında /h/ türemesi görülür.

elbet>helbet, ücra>hücre, ayva>hayva

İç seste ünsüz türemesi

kılıç>kılınç (söyleyişte), tüfek>tüfenk (söyleyişte), Ar. mai>mavi, Ar. fa:ide>fayda, Ar. taife>tayfa, Ar. za:if>zayıf, pianist>piyanist

Sözcük sonunda: *Far. kehruba:>kehribar, belesa:n>pelesenk, Far. firişte>feriştah, Ar. babaga:>papağani Ar. hıma:re>hamarat vb.*

Son seste ünsüz türemesi

Türkçede çok fazla görülmeyen bir ses olayı olmakla birlikte genel itibariyle konuşma dilinde varlık gösterir. Bunun yanı sıra bazı alıntı sözcüklerde de ortaya çıkmaktadır.

belki>belkim (konuşma), belki>belkit (konuşma), gayrı>gayrın (konuşma), kehruba:>kehribar, Far. peyda>peydah, Ar. tali'>talih, radyo>radyon (konuşma), keşke>keşkem (konuşma) vb.

Tekleşme

Bazı sözcüklerde özellikle de alıntı sözcüklerde çift ünsüzlerden birisinin düşmesi yoluyla ünsüz tekleşmesi görülür. Aynı şekilde bazı kelimelerde de gerek yazı dilinde gerekse konuşma dilinde ünsüz ikizleşmesi görülür.

Bazı Arapça alıntı kelimelerde ikiz ünsüzler tekleşmeye uğrar. Ancak bu sözlüklerde görülen tekleşme olayı sözcüğün bir ek almasıyla aslına döner.

Ar. fenn>fen>reddi, Ar. hadd>had>haddi, Ar. hakk>hak>hakkın, Ar. redd>red>reddi, Ar. zann>zan>zannet, Ar. hacc>hac>hacca, Ar. zamm>zam>zammı, Ar. hiss>hisset- vb.

Bazı alıntı sözcüklerde kalıcı tekleşme görülür:

Ar. amma>ama, Ar. debbağ>tabak, Ar. hammal>hamal, Ar. hammam>hamam; Ar. kerre>kere,

Aslında ikiz ünlü bulunan Fransızca sözcüklerde Türkçeleşme sırasında kalıcı tekleşme görülür:

allergie >alerji, collection>koleksiyon, intellectuel>entelektüel, collectif>kolektif

İkizleşme

Sözcük kökünde bir ses vurgu ve ünlü kısalması gibi sebeplerden ötürü iki kere yer alır. Bu olaya ikizleşme denir:

ana>anne, elig>elli, yedi>yeddi (ağız), aşağı>aşşağı (ağız), eşek>eşşek (söyleyişte) vb.

Göçüşme/Yer Değiştirme

Sözcük içerisinde bazı sesler kullanım sırasında yer değiştirir. Bu değişimde kullanım zorluğu, telaffuz zorluğun da etkisi vardır. Özellikle ağızlarda görülen bir olaydır. Buna aslında halk arasındaki tabirle dil sürçmesi de denilebilir. Bu konuya açıklık getirirken Demirci, "Göçüşme bazı uzmanlarca dil hastalığı veya bozukluğu olarak algılanır. Metatez aynı zamanda birden fazla kelimenin oluşturduğu yapılarda iki kelimenin ilk hecelerinin veya başka bölümlerinin çaprazlanarak birbirleri yerine kullanılmasıyla kendini gösteren bir tür dil sürçmesidir." (2018: 93) olarak değinmiştir.

Seslerin yakınlık uzaklıklarına göre yakın ve uzak göçüşme olarak adlandırılır.

Yakın göçüşme örnekleri:

toprak>torpak, Ar. kibrit>kirbit, ekşi>eşki, yalnız>yanlız, yanlış>yalnış, bayram>baryam, Meryem>Meyrem, köprü>körpü, perhiz>pehriz vb.

Uzak göçüşme örnekleri:

sarımsak>samırsak, lanet>nalet, bulgur>burgul, kelebek>kebelek, zerdali>zeldari vb.

Hece Yutumu

Bir ünsüz ve bir ünlünün bir araya gelmesinden oluşan sözcüğün en küçük yapı birimine hece denir. Ünlü sesler tek başına bir hece değeri oluşturabilirken ünsüzler oluşturamazlar. Hece yutumu ise sözcük içerisinde seslik benzerlikleri, eş değerlikleri bulunan hecelerden birisinin düşmesine denir. Yani hece düşmesinin ortaya çıkış aşamasında heceler arasında sessel uyum vardır.

yeterlilik>yeterlik, postahane>postane, hastahane>hastane, başlayayım>başlayım (geçici), gelmeyeyim>gelmeyim (geçici) ET. yorur>yor (kalıcı), ET. turur>durur>dur (kalıcı) vb.

Bazı belirtisiz ad takımında son hece yani iyelik eki düşer:

Hacettepesi>Hacettepe, Tebriz Tepesi> Tebriz Tepe

BÜZÜLME/HECE KAYNAŞMASI

Büzülme sözcük içerisinde sözcüğü oluşturan ünlü ve ünsüz gruplarının söyleyişte tam bir kural içermeden kaynaşması olaydır. Büzülme de birden fazla ses kaynaşabilir.

değil mi> di mi (söyleyişte), gelmeyeceğim>gelmicem (söyleyişte), yapamayacağım >yapmıcam (söyleyişte), ağabey>abi (söyleyişte), karındaş>kardaş, ay oğul>ayol vb.

ULAMA

Ünsüz ses ile biten bir sözcükten sonra ünlü ses ile başlayan bir sözcük geldiğinde okuma yahut konuşma sırasında ikinci sözcüğün ilk hecesinin ilk sözcüğün içinde söylenmesi olayına denilir. Eski edebiyatta bu ses olayı vezni sağlamak amacıyla estetik bir araç olarak kullanılmıştır.

deniz anası>de-ni-za-na-sı, kör olası>kö-ro-la-sı, aş evi> a-şe-vi, sosyal ortam>sos-ya-lor-tam vb.